
Etnisch vooroordeel

De oproep voor dit themanummer werd gelanceerd op het moment dat ons land zich aan het voorlopige einde bevond van wat men een ‘asielcrisis’ noemde. Die term verwees naar de sterke toename van mensen die de miserie en oorlog in Syrië en omstreken ontvluchtten. Mensen die niet zozeer naar Europa trokken op zoek naar een beter leven. Gewoon een leven volstond. Ze werden niet met open armen ontvangen. Het is inderdaad weinig overdreven te stellen dat het crisiselement in de term ‘asielcrisis’ vooral de krampachtige wijze vat waarop politici en een deel van de bevolking met deze vluchtelingen omgingen. Volgens sommigen had die houding niets met vooroordeelen te maken. We kunnen niet iedereen opvangen en we moeten toch ook een beetje uitkijken wie we precies binnenlaten? Uiteraard. Maar wat dan met de groepen die hier al langer zijn, afstammen van de gastarbeiders die hier een halve eeuw geleden arriveerden? Zij worden vandaag nog steeds aangesproken als ‘migranten’, terwijl het voor de meesten onder hen toch al gauw twee, straks drie, generaties geleden is dat ze nog eens migreerden en ze ook niet van plan lijken dat in de nabije toekomst nog eens te doen. Onderzoek toont aan dat deze groepen kampen met een blijvende achterstelling, of het nu gaat over onderwijs, hun positie op de arbeidsmarkt of gezondheid. Zijn deze groepen hier dan niet zelf debet aan? Misschien wel, maar hoe komt het dan dat Europa op dit ogenblik geconfronteerd wordt met een golf van rechtspopulisme die kiezers vooral mobiliseert via een appel aan het migratiethema? Zij scheren electoraal hoge toppen met scherpe, stigmatiserende en kwetsende uitspraken over minderheden. Sommigen, zoals Geert Wilders in Nederland, worden zelfs veroordeeld voor racisme en worden daar electoraal vervolgens niet voor afgestraft. Het volk dat hysterisch oproept ‘onze waarden’ te verdedigen of gevraagd wordt nu eindelijk eens ‘normaal te doen’, kijkt de andere kant op wanneer een ‘haatprediker’ veroordeeld wordt voor het schenden van een van die waarden. Met de veroordeling van het voormalige Vlaams Blok liep het net zo. Allemaal racisten? Waarschijnlijk niet. Maar hoe moeten we zulke observaties dan wel begrijpen?

De afgelopen jaren werd tegen die achtergrond, geïnspireerd door zulke vragen, veel onderzoek verricht naar de verspreiding en oorsprong van etnisch vooroordeel. Redenen genoeg voor *Sociologos* om een stand van zaken op te maken, waarvan dit themanummer het resultaat is.

Een eerste nogal evidente vraag voor zo’n nummer is hoe wijdverspreid een dergelijk vooroordeel vandaag is en welke evolutie zich op dat vlak aftekende. Vlaanderen, en ook België, is gezegend met een aantal uitstekende tijdreeksen van surveys die over een aanzienlijke periode elk op hun eigen manier etnisch vooroordeel in kaart brachten. We starten dit themanummer dan ook met twee bijdragen die zulke tijdreeksen zorgvuldig analyseren.

Jaak Billiet en collega’s baseren zich op de gegevens van het ISPO-verkiezingsonderzoek en bestuderen hoe etnisch vooroordeel in België evolueerde tussen 1991 en 2014. Etnisch vooroordeel nam niet eenduidig toe of af, zo blijkt. De auteurs vinden fluctuaties, waaronder een opvallende en onverwachte daling in de hoeveelheid geper-

cipieerde etnische dreiging tussen 2010 en 2014. Opvallend is ook dat de vastgestelde trends zich in Vlaanderen en Wallonië niet synchroon voordoen.

Ronan Van Rossem en Henk Roose maken een gelijkaardige oefening op basis van vier opeenvolgende *waves* van de *European Value Survey*. In vergelijking met Billiet en collega's gaan deze data nog tien jaar verder terug in de tijd, namelijk tot 1981. Zij stellen vast dat etnisch vooroordeel in Vlaanderen hoger ligt in vergelijking met Wallonië of Brussel en eind jaren negentig het hoogtepunt bereikte, om daarna veeleer af te nemen. Die vastgestelde evolutie wijkt enigszins af van deze zoals gevonden door Billiet en collega's, wat op zijn beurt een startpunt kan zijn voor verder onderzoek. Boeiend aan de analyse van Van Rossem en Roose is ook dat de structurele verankering van etnisch vooroordeel (de mate waarin etnisch vooroordeel samenhangt met kenmerken van de sociaaleconomische positie), indien gemeten op basis van de indicator uit de EVS, relatief zwak is. Ook dat blijkt soms anders te zijn wanneer men andere meetinstrumenten gebruikt.

Mensen die bevooroordeeld zijn, zeggen vaak: "Ze zijn allemaal hetzelfde." Die uitdrukking roept de vraag op wie 'ze' zijn en wat 'hetzelfde' precies betekent. Vertaald in wetenschappelijk taalgebruik luidt de vraag dan in welke mate mensen hun houding ten aanzien van diverse groepen differentiëren. Die vraag gaat terug tot de meer cruciale overweging in welke mate etnische vooroordelen primair gemotiveerd worden vanuit de afbakening van de eigen groep – 'wij' versus een ongedifferentieerde 'zij' – dan wel ingegeven worden door ervaren dreiging die specifiek is aan de geviseerde groep. De waarheid blijkt, aldus Bart Meuleman en collega's, in het midden te liggen. Op basis van de gegevens van het Belgische luik van de *European Value Survey* uit 2009 onderzoeken zij deze vraag via de specifieke opvattingen van autochtone Belgen ten aanzien van immigranten, moslims, joden en homoseksuelen. De resultaten tonen inderdaad een gemeenschappelijke component in de diverse vooroordelen. Tegelijkertijd bevatten de onderscheiden vooroordelen elk een relevante unieke component die op verschillende wijzen samenhangt met structurele kenmerken en andere attitudes.

Surveydata bieden een uitstekend zicht op hoeveel en bij wie etnisch vooroordeel voorkomt, maar veel minder op het *hoe* en *waarom*. In een samenleving die zich graag voorstelt als tolerant, worden mensen die negatieve opvattingen hebben over andere groepen uitgedaagd hun houding te rechtvaardigen ("Ik ben geen racist, maar..."). De vraag rijst dan welke verhalen mensen vertellen over wat zij ervaren als 'vreemden'. Het is die vraag die het onderzoek van Koen Abts en Thierry Kochuyt drijft. Via een analyse van 37 diepte-interviews met kiezers van het Vlaams Belang gaan Abts en Kochuyt na hoe die kiezers de notie van integratie invullen en wat ze percipiëren als de gepaste plaats van de vreemdeling. De analyse onthult vier discursieve strategieën waarlangs verschillen tussen 'wij' en 'zij' stelselmatig uitvergroet worden tot een onoverbrugbare kloof. Cruciaal daarin blijkt een diepgewortelde notie van gastvrijheid: de gastheer aanvaardt de gast zolang hij/zij de soevereiniteit van de gastheer in eigen huis en land niet ter discussie stelt, maar stelt daarbij tegelijkertijd zo'n hoge eisen dat de 'gast' er onmogelijk aan kan voldoen. Op die manier slagen VB-kiezers erin hun vooroordeel voor zichzelf te rechtvaardigen zonder dat ze zich als bevooroordeeld moeten identificeren.

Het is geweten dat etnisch vooroordeel reeds op relatief jonge leeftijd aanwezig is. We weten ook dat in die levensfase de school een belangrijke socialisatiecontext is én de opdracht heeft te werken aan de vorming van de verdraagzame burgers van morgen. Vertrekkende van die twee vaststellingen onderzoeken Roselien Vervaeke en collega's de verspreiding en determinanten van etnisch vooroordeel bij leerlingen van het zesde jaar secundair onderwijs in vier grote steden. Hun studie toont aan dat het individuele gevoel van veilig gehecht te zijn, gepaard gaat met minder etnisch vooroordeel. Met andere woorden, jongeren die zich gesteund voelen door hun ouders, leerkrachten en school zijn minder etnisch bevooroordeeld. Bovendien lijkt sociale cohesie, hier ingevuld als een gedeeld gevoel van veilige hechting, en etnische diversiteit binnen een school samen te hangen met minder vooroordelen bij Vlaamse leerlingen. Het hoopvolle aan deze bijdrage zit dan ook in het tonen dat de school inderdaad het verschil kan maken.

Als we spreken over etnisch vooroordeel, denkt men spontaan aan een harde, openlijk negatieve houding tegenover *outgroups*. Lang geleden echter introduceerden David Sears en McConahay (1973) al de term 'symbolisch racisme' om aan te geven dat vooroordeel vaker ook op subtiele wijze geuit wordt. Vandaag wordt regelmatig gebruikgemaakt van zogenaamde 'impliciete associatietesten' om vooroordeel aan te tonen (Kuppens & Spears, 2014). Dit type testen steunt op de idee dat vooroordeel soms de louter rationele overwegingen van individuen ontglipt. Dat is ook de idee achter de analyses van Ama Amitai en Cloë Delcour in hun onderzoek naar processen van '*othering*' ten aanzien van Roma bij Gentse middenveldactoren. Onderzoek op basis van zogenaamde 'gevoelsthermometers' toont vrij consistent dat de Roma met enige voorsprong de minst gewaardeerde etnisch-culturele groep in Vlaanderen is. De analyse van Amitai en Delcour toont hoe zelfs bij organisaties die primair als doel hebben kwetsbare groepen in de samenleving te steunen, vooroordeel impliciet een rol speelt. Het artikel biedt daarmee een mooie illustratie van de wijze waarop de strijd tegen etnisch vooroordeel veel meer is dan de strijd tegen bewust geuite negatieve houdingen en opvattingen.

Een van de redenen waarom onderzoekers etnisch vooroordeel bestuderen, is omdat ze weten dat deze opvattingen en houding aanleiding geven tot (het steunen van) ongelijke behandelingen en discriminatie. Daarom bevat dit themanummer ook artikels over de gevolgen van (gepercipieerde) vooroordelen en discriminatie. Die gevolgen kunnen ingedeeld worden naargelang ze betrekking hebben op het persoonlijk welzijn dan wel dat ze meer gericht zijn op de specifieke intergroepsrelaties.

Met betrekking tot het eerste element bestuderen Charlotte De Kock en collega's de relatie tussen gepercipieerde discriminatie en druggebruik bij mensen van Turkse en Oost-Europese origine. Concreet wordt in deze exploratieve kwalitatieve studie de relatie verkend tussen enerzijds het hebben van een sterke etnische identiteit en sterk sociaal netwerk en anderzijds het omgaan met gepercipieerde discriminatie en middelengebruik. De auteurs vinden bij de twee bestudeerde groepen een bijzonder sterk gevoel van gediscrimineerd te worden. Ze stellen verder vast dat respondenten die middelen gebruiken minder mentale veerkracht hebben om met gepercipieerde discriminatie om te gaan. Druggebruik isoleert mensen, waardoor deze mensen extra weinig middelen ter beschikking hebben om met de ervaren discriminatie om te gaan.

Ervaren discriminatie staat ook centraal in het artikel van Amelie Van Pottelberge en John Lievens. Zij onderzoeken het ervaren van vooroordelen bij Turkse Vlamingen en relateren zulke ervaringen vervolgens aan de voorkeuren bij ouders ten aanzien van de keuze van de huwelijkspartners voor hun zonen en/of dochters. De resultaten tonen dat het ervaren van vooroordelen ruim verspreid is onder Turkse Vlamingen. Ruim verspreid binnen deze groep is echter ook de opvatting dat etniciteit belangrijk is bij de vorming van een huwelijk. Beide elementen blijken met elkaar verbonden te zijn in de zin dat mensen die meer discriminatie ervaren ook een sterkere voorkeur hebben dat hun zonen en/of dochters huwen met een partner afkomstig uit de eigen gemeenschap. Etnische vooroordelen blijken op die manier tot een soort neerwaartse spiraal te leiden van toenemende interetnische afstand.

Een samenleving die etnisch vooroordeel en de ermee gepaard gaande gedragingen wenst terug te dringen, kan die doelstelling op verschillende wijzen proberen te realiseren. Socialisatie in scholen en op andere plaatsen tracht vooral de oorzaak van etnisch vooroordeel weg te nemen. Hoewel via die weg ongetwijfeld resultaten geboekt worden (zie ook de bijdrage van Vervaeke et al. in dit nummer), weten we dat dit pad alleen voorlopig niet voldoende is. Toen de stad Gent in 2016 aankondigde praktijktesten in te voeren gericht op het daadwerkelijk identificeren van mensen die discrimineren, deed dit veel stof opwaaien. Zoals vaker, werden de discussies in de publieke ruimte hierover niet gehinderd door veel kennis ter zake. Behalve in de gespecialiseerde literatuur, is over die praktijktesten inderdaad nog maar weinig geweten. Pieter-Paul Verhaeghe en Koen Van der Bracht bieden in hun overzichtsartikel een soort roadmap voor wie zich in deze materie wenst te verdiepen. De auteurs geven niet alleen een overzicht van de bestaande methoden en technieken. Ze staan ook stil bij de ethische vragen en praktische hindernissen die gepaard gaan met dit soort onderzoek.

Dit themanummer voedt het debat over etnisch vooroordeel en biedt stof tot nadenken. Een themanummer, dat vertrok van een breed geformuleerde open oproep, geeft ook duidelijk de blinde vlekken in het huidige onderzoek naar etnisch vooroordeel in Vlaanderen aan. Zonder de pretentie te hebben dat de artikels uit dit themanummer een volledig representatief beeld schetsen van het bestaande onderzoek naar etnisch vooroordeel in Vlaanderen, wijst het collectief van artikels inderdaad ook overduidelijk de weg naar maatschappelijk relevant en wetenschappelijk vernieuwend toekomstig Vlaams onderzoek over dit thema. Twee zaken steken erboven uit.

Ten eerste valt op dat alleen de bijdrage van Van Pottelberge en Lievens (onrechtstreeks) etnisch vooroordeel bij etnische minderheden zelf onderzocht. De vraag hoe veralgemeend etnisch vooroordeel is, die de analyse van Meuleman et al. stuwt, leidt nochtans gemakkelijk tot de vraag in welke mate minderheden bevooroordeeld zijn en in welke mate vooroordeel bij deze groepen veralgemeend dan wel op specifieke groepen gericht is. Dat geldt des te meer omdat de vraag naar etnisch-culturele vooroordelen bij minderheden niet losstaat van het vooroordeel bij de meerderheidsgroep. Inderdaad, het zogenaamde *rejection/identification*-model stelt dat minderheden die het slachtoffer zijn van vooroordeel en discriminatie zich sterker op de eigen groep richten (Ramos et al., 2011). Mogelijk werkt ervaren discriminatie bij de minderheden

vooroordelen ten aanzien van andere etnisch-culturele groepen in de hand. De vraag of dit werkelijk zo is, wordt prangender als we ze naast de demografische evolutie leggen. In 2013 bedroeg het percentage Antwerpse, Brusselse en Gentse jongeren dat aangaf dat zijzelf, hun ouders en de grootmoeder langs moederszijde in België geboren zijn, nog 41,8 procent (Cops, 2015, p. 201). In deze steden bestaat met andere woorden en althans onder jongeren geen meerderheidsgroep meer. Het zijn steden van minderheden geworden.

Ten tweede is een van de redenen waarom onderzoek naar vooroordeel bij etnisch-culturele minderheden nog beperkt is, het waarschijnlijke gevolg van databeperkingen. Minderheden zijn dikwijls moeilijker bereikbaar met klassieke surveys. Een minderheid bereiken vereist nu eenmaal een aangepast steekproefdesign en de non-response bij deze groepen ligt om vele redenen vaak hoger. Het onderzoek naar etnisch vooroordeel in Vlaanderen blijft tot op heden sterk gedomineerd door kwantitatief surveyonderzoek. Daar is op zich niets mis mee, maar de bijdrage van Abts en Kochuyt toont overduidelijk aan dat kwalitatief onderzoek naar etnisch vooroordeel meer inzicht verschaft in vragen die peilen naar de mechanismen achter attitudevorming. Om die mechanismen te begrijpen, moeten we etnisch vooroordeel misschien ook minder als een op zichzelf staande attitude beschouwen. Etnisch vooroordeel is doorgaans ingebed in een breder geheel van opvattingen. Een boeiende vraag luidt dan of we trends in attitudes kunnen begrijpen door naar de individuele opvattingen te kijken dan wel veeleer naar het conglomeraat ervan, of wat politicologen het *belief system* noemen (zie Daenekindt, de Koster & Van der Waal, 2017). Dat laatste is een open vraag waarop toekomstig onderzoek zeker een antwoord zal geven. U leest er ongetwijfeld over in een volgend themanummer van *Sociologos*. Tot dan! We wensen u alvast veel leesplezier met dit themanummer.

Namens de redactie,
Bram Spruyt

Bibliografie

- Cops, D. (2015). Delinquentie van generatie tot generatie: over her verband tussen etniciteit en criminaliteit en 'falende integratie' als verklaring. In D. Cops (Eds.), *Divers Jong. Over diversiteit bij en tussen jongeren in Vlaanderen* (pp. 193-212). Leuven: Acco.
- Daenekindt, S., de Koster, W. & Van der Waal, J. (2017). How people organize cultural attitudes. Cultural belief systems and the populist radical right. *West European Politics*. [Online First].
- Kuppens, T. & Spears, R. (2014). You don't have to be well-educated to be an aversive racist, but it helps. *Social Science Research*, 45(May), 211-223.
- Ramos, M. R., Cassidy, C., Reicher, S. & Haslam, S. A. (2011). A longitudinal investigation of the rejection-identification hypothesis. *British Journal of Social Psychology*, 51(4), 642-660.
- Sears, D. O. & McConahay, J.B. (Eds.) (1973). *The Politics of Violence: The New Urban Blacks and the Watts Riot*. Boston: Houghton-Mifflin.